

MAKTABGACHA TA'LIMDA OG'ZAKI NUTQNI O'STIRISHNING VARIATIV METODLARI

Tuxtasinova Ruxshona

Toshkent Puchon universiteti magistranti

Annotatsiya. Hozirgi paytda maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishga yanada yuqori talablar qo'yilmoqda. Bu talablarga javob berish nutqni rivojlantirishga oid yangi izlanishlarni taqozo etadi. Shunday qilib, pedagogika ilmining hozirgi bosqichida maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishga nisbatan qo'yiladigan talablar bilan ushbu talablar ijrosi o'rtasida ziddiyatlar namoyon bo'lmoqda. Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tizimida ogzaki nutqni o'stirish metodlari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar. Bolalar, nutq, ma'naviyat, ogzaki nutq, mashq, ma'suliyat.

Abstract. *Currently, higher demands are placed on the development of the speech of children of preschool age. Meeting these requirements requires new research on speech development. Thus, at the current stage of pedagogy, there are contradictions between the requirements for the development of the speech of older children of preschool age and the implementation of these requirements. This article talks about the methods of developing oral speech in the preschool education system.*

Key words. *Children, speech, spirituality, oral speech, exercise, responsibility.*

Har bir mamlakatning taraqqiyoti, istiqboli, farovonligi, ma'naviy yuksalishi, jahonning eng rivojlangan davlatlar qatoridan o'rin olishi - bilimli, yuqori intellektual salohiyatli, qalbiga va ongiga ezgu fazilatlarini mujassamlagan yoshlarga bog'liq hisoblanib, har jihatdan yetuk va barkamol, Vatan taqdiri uchun sidqi dildan xizmat qiladigan, fidoyi, iymonli avlodni voyaga yetkazish, o'qitishni sifatli va mazmun jihatdan yuqori pog'onalariga olib chiqish avvalo o'qituvchi va tarbiyachi murabbiylar zimmasiga sharafliligi va ayni paytda mas'uliyatli vazifani yuklaydi.

O'zbekiston Respublikasi huquqiy demokratik jamiyat qurish yo'lidan borar ekan, o'z fuqarolarining, ayniqsa, yangi jamiyat barpo etishga bel bog'lagan, o'sib kelayotgan yosh avlodning barkamol bo'lib voyaga yetishiga alohida e'tibor qaratmoqda. Barkamol shaxs tarbiyasini tashkil etish barcha davrlarda ham ijtimoiy jamiyatning muhim talabi va asosiy maqsadi bo'lib kelgan. Tabiiyki hozirgi ta'lim islohotlari sharoitida ham barkamol avlod

tarbiyasi haqida gapirar ekanlar: «Vatanimizning kelajagi, xalqimizning ertangi kuni, mamlakatimizning jahon hamjamiyatidagi obro'-e'tibori avvlambor farzandlarimizning unib, o'sib, ulg'ayib, qanday inson bo'lib hayotga kirib borishga bog'liqdir.» - deb alohida ta'kidlaganlar.

Uzluksiz ta'limning dastlabki bo'g'inini maktabgacha ta'lim tashkil etadi va bu bosqich keyingi ta'lim turlariga bola ongiga dastlabki bilimlarni beruvchi "fundament" vazifasini bajaradi. "Ko'p yillik ilmiy kuzatish va tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, inson o'z umri davomida oladigan barcha informatsiyaning 70 foizini 5 yoshgacha bo'lgan davrida olar ekan" kabi fikrlar ham shundan dalolat berib turibdi. Bola ruhiy kamolotining ko'p jihatlari nutq bilan bog'liq ravishda rivojlanadi. Chunki, bola muloqotga kirishishi ya'ni tengdoshlari va kattalar bilan bo'ladigan muloqotlari jarayonida juda ko'plab ma'lumotlarga ega bo'ladi va o'zining ruhiyatini keyingi rivojlanish bosqichiga ko'tarib boradi. Shuning uchun, bola hayotining dastlabki birinchi oyidan tarbiya faqat uni parvarish qilish bilan chegaralanmasligi kerak. Bolaning ilk yosh davridan eshitish qobiliyatini tarbiyalash, shuningdek, bolaning emotsional sohasi – jilmayish, kulish, va ovoz tonini uyg'otish lozim. Bularning hammasi birgalikda nutqini rivojlantirishga xizmat qiladi. Asosan, bolalarning nutqiy rivojlanishi uning kattalar bilan individual muloqotida shakllanadi. Bola muloqotga nafaqat emotsional kirishadi, balki so'zlovchining yuzini ham ko'rib turishi kerak

Bolaning nutqining paydo bo'lishi va rivojlanishini o'rganish nafaqat psixologiya nuqtai nazaridan dolzarb, balki shaxsiy va ijtimoiy ahamiyatga ham ega.[1] Nutq kommunikativ faoliyat tarkibidagi tarkibiy element, bu esa o'z navbatida bolaning bilish faoliyatini rivojlantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Aloqa va nutq orqali bola insoniyatning ijtimoiy-tarixiy tajribasi xazinasidan ma'lumot olishni o'rganadi. Maktabgacha yoshdagi og'zaki monologik nutqni rivojlantirish maktabda muvaffaqiyatli o'qitish uchun asos yaratadi. Maktabgacha yoshdagi bolaning nutqini rivojlantirish uchun asosiy o'yin vazifalaridan biri bu bolaning so'zlarini boyitish, tushunchalarni o'zlashtirishda, ishlatilgan so'zlarning polisemiyasini va ularning semantik soyalarini tushunishda. O'yinlarda nutq faoliyati rivojlanadi, ona tiliga qiziqish va e'tibor tarbiyalanadi.

Bog'cha yoshidagi bolalar eng avvalo ko'rgazmali ifodalangan yoki ularni faoliyatlarga jalb etadigan predmetlar, hodisalar, sifatlar, xususiyatlar, munosabatlarning nomlanishini o'zlashtiradi. Buni bola tafakkurining ko'rgazmali- harakat va ko'rgazmali-obrazli xarakterda ekanligi bilan tushimtirish mumkin. Shu tufayli ham, bog'cha yoshidagi bolalar lug'atida abstrakt (mavhum) tushunchalar deyarli uchramaydi. Bolalar nutqidagi bu

hususiyatni ham mashg'ulotlar jarayonida hisobga olish zarur. Bolalarning nutqlari kattalarning nutqlaridan keskin farq qilinadi: Masalan: "r" o'rniga "l" yoki "y", "sh" o'rniga "s" tovushlarini ishlatishlari kuzatiladi. Nutqi to'liq rivojlanmagan maktabgacha yoshdagi bolalar uchun pedagogik mahorat alohida ahamiyatga ega. Maktabgacha ta'lim yoshdagi bolalarda dastlabki ma'naviy–ahloqiy tushunchalarni shakllantirish bolaning dastlabki rivojlanish bosqichlaridayoq amalga oshirilishi lozim bo'lgan pedagogik talablardan biri bo'lsa, ma'naviysifatlar: mehribonlik, to'g'rilik, vatanparvarlik, insonparvarlik, intiluvchanlik, tashabbuskorlik, milliy qadriyatlarga hurmat, milliy g'urur kabi va ahloq–odobga oid sifatlar: ota–onaga hurmat, salomlashish odobi, kiyinish va ovqatlanish odobi, mehnatsevarlik, uyda va jamoat joylarda o'zini tutish kabi fazilatlarni tarbiyalash jarayoni ham bolalarda nutq zahirasi yillariga yetarlicha rivojlanishini talab etadi. Maktabgacha ta'lim mazmunini tashkil etishda bolalar nutqini rivojlantiruvchi noan'anaviy usullardan foydalanish; ularda mashg'ulotlarga qiziqishni yanada orttirish uchun har-xil integrasiyalashgan xususiyatga ega bo'lgan ko'rgazmalardan foydalanish; maktabgacha yoshdagi bolalarga mashg'ulotlarni tashkil etishda doimo bolalarning tafakkur xususiyatini(ko'rgazmali-obrazli, ko'rgazmali-harakatli, emotsional) hisobga olish; ta'lim jarayoni bola yoshiga mos bo'lishi yoki imkoniyatlarini hisobga olgan holda metodlarni tanlash bilan bog'liq bo'lishi; bolalarga yondashuvda logoped, difektolog, psixolog tarbiyachi, ota–onalar o'zaro hamkorlikda ish olib borishlari maqsadga muvofiqdir.

Bolaning nutqini rivojlantirish muhim va murakkab jarayondir. Nutqni rivojlantirishning asosiy davri - o'yin faoliyati davri bilan bog'liqdir. Shunga ko'ra, mashg'ulotlar o'yin shaklida olib borilsa, samaraliroq bo'ladi. Odatda o'yin shaklida faoliyat yuritishni talab qilishning hojati yo'q, chunki aslida har qanday o'yin bolalarda katta qiziqish uyg'otadi.

Go'dak ijtimoiy hayotga kirib kelishi bilan uning nutqi ham ijtimoiylashib boradi. Chunki bola tug'ilganidan boshlab muayyan ijtimoiy muhit ta'sirida tarbiya topadi. Turli muloqot vaziyatlarida etakchi o'rinni bola tomonidan kattalar- ning aqliy xususiyat va qiziqishlariga bo'lgan taqlidiy xatti-harakatlar tashkil etadi. Bunda so'z nutqiy muloqotning asosiy vositasi sifatida xizmat qiladi. Bolaning ijtimoiy muhitni bilishga bo'lgan qiziqishlarini qondirish uning atrof-muhit bilan yanada kengroq tanishishiga imkon beradi. Tevarak-atrof bilan tanishuv jarayonida bola undagi narsa-buyum nomlari va harakat-holatni ifodalovchi so'zlarni o'zlashtirib boradi. Bola tomonidan nutqiy funksiyalarning o'zlashtirilishi jarayoni uning maktabgacha yosh davrida uch bosqichda amalga oshadi.

Birinchi bosqich (tug'ilganidan boshlab 9 oylik davrigacha)da go'dak atrofidagi kattalarning nutqini tushunmaydi va o'zi ham so'zlay olmaydi. Biroq bu bosqichda kelajakda shakllanadigan nutqni o'zlashtirishga zamin hozirlanadi. Tadqiqotlarda mazkur davr noverbal bosqich deb ataladi.

Ikkinchi bosqich (9 oydan 3 yoshgacha) - nutqning shakllanish bosqichi sanaladi. Bu davrda bola kattalar tomonidan qo'llanadigan oddiy, sodda shakldagi nutqiy qurilmzlarni tushunishga harakat qiladi, o'zi ham dastlabki so'zlarni talaffuz qila boshlaydi.

Uchinchi bosqich 3 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. Bu bosqichda bola kundalik hayotda faol qo'llanadigan nutq birliklarini to'liq o'zlashtiradi va ulardan atrofidagilar bilan muloqot jarayonida keng foydalanadi. Bu bosqich nutqiy muloqotning rivojlanish bosqichi hisoblanadi.

Bolalarda nutq rivojlanishini rag'batlantiruvchi yoki unga to'sqinlik qiluvchi kuchlarni aniqlash ushbu jarayonga aniq maqsadni ko'zlagan holda pedagogik ta'sir ko'rsatishni tashkil etish kalitidir. Maktabgacha yoshdagi bolalarning lug'atni o'zlashtirishlarida ikki jihat ajratib ko'rsatilgan: atrofidagi olam lug'atini (so'z boyligini) anglash bilan birgalikda rivojlantirish; lug'atni til birligi sifatida o'zlashtirish. Ular predmetli aloqalar va munosabatlar mantig'ida ham, til mantig'i borasida ham so'z ustida ishlash zarurligini isbotlab berishgan. Nutqni egallab olishning eng muhim bosqichlari maktabgacha yoshga to'g'ri keladi. Shundan kelib chiqqan holda, hozirgi paytda nutqni rivojlantirishdagi ayrim bosqichlarni o'rganishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Olimlar nutqqa bo'lgan bosqich muhim rol o'ynashini tushunib yetib, uni batafsil tahlil qilmoqdalar.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqiy faollikni shakllantirish masalalarini nutqiy faoliyat nazariyasi asosida tadqiq etish maktabgacha ta'limning nazariyasi hamda amaliyoti uchun dolzarb va ahamiyatli hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta'lim yoshdagi bolalar tafakkurini rivojlantirish ularda nutq jarayonini rivojlantirishga uzviy bog'liq bo'lib, tafakkur nutqning mahsuli ekanligini hisobga olish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Бобоева Д.Р Теварак-атрофни ўрганишда мактабгача ёшдаги болаларнинг боғланишли нутқини ривожлантириш: Пед.фанлари номзоди... дисс.автореф. – Тошкент, 2001.

2. Shodiyeva Q. «Maktabgacha yoshdagi bolalarni to'g'ri talaffuzga o'rgatish».T .: «O`qituvchi», 1990
3. Qurbonova Maftuna, Methods for improvement of training competitions for classifications leading on the organization of independent works // Экономика и социум, 2020. №6(73), с 432-437.
4. Сайтлин С.Н Язык ребенка. Лингвистика детской речи. М.: Владос, 2000.- 240.